

Юрій ПАВЛУН

*Національна академія державного управління  
при Президентіві України**Дніпропетровський регіональний інститут державного управління*

## КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

Розглядаються актуальні питання сучасного природного стану європейського континенту, пошуку нових напрямів збереження та відтворення біологічного різноманіття. Аналізується перший досвід країн Євросоюзу щодо розробки та впровадження сучасної моделі пан'європейської екологічної мережі.

**Ключові слова:** біологічне різноманіття, міжнародні конвенції, універсальна природна модель, територіальна система екостабільності, екологічна мережа, національна екомережа.

*Юрий Павлун. Концептуальные основы формирования Европейской экологической сети*

Рассматриваются актуальные вопросы современного природного состояния европейского континента, поиска новых направлений сохранения и воспроизводства биологического разнообразия. Анализируется первый опыт стран Евросоюза по разработке и внедрению современной модели паневропейской экологической сети.

Ключевые слова: биологическое разнообразие, международные конвенции, универсальная естественная модель, территориальная система экостабильности, экологическая сеть, национальная экосеть.

*Yurii Pavlun. Conceptual principles of the European ecological network forming*

This article deals with topical issues of modern natural state of the European continent, seeking for new directions preservation and restoration of biological diversity. The first experience of EU countries has been analyzed to develop and implement a modern model of pan-European ecological network.

Key words: biodiversity, international conventions, universal natural model, territorial environmental system, ecological networks, national ecological network.

Понад двадцять років триває процес формування пан'європейської природної мережі, до програми створення якої на сьогодні приєдналося вже декілька десятків країн, як членів Європейського Союзу, так і представників колишнього СРСР, у тому числі й Україна. У цьому контексті поглиблена увага до особливостей управлінського впливу на формування та розвиток національної екологічної мережі як складової частини загальноєвропейської природної структури обумовлюється зобов'язаннями української держави, згідно з приєднанням до ряду міжнародних конвенцій щодо збереження та відтворення ландшафтного і біологічного різноманіття [5]. Саме це й актуалізує дану проблематику, а в її контексті – формує напрямки дослідження світового (у даному випадку європейського) досвіду щодо оптимальних моделей відновлення та розвитку природних екосистем, що в сучасних умовах під впливом потужного антропогенного навантаження втратили свою здатність на

самовідтворення. Тому велике значення для України має усвідомлення сутності екологічної мережі, взаємозв'язку її елементів та перший позитивний європейський досвід щодо втілення ідей збереження та відтворення природи на континенті [6].

У науковій літературі питання європейської екомережі як прообразу відродженої континентальної природної екосистеми розглядаються в основному в контексті загальноконцептуальних засад. Має місце обговорення сутності екомережі в практичній площині установ природно-заповідного фонду, розгляд окремих питань у межах дискусій і конференцій, невеликих досліджень у статтях. Однак фундаментальний розгляд теоретичних засад, концептуальний аналіз континентальної природної моделі в практичному застосуванні на території України як частини запропонованої Європейської екологічної мережі зустрічається вкрай рідко. Можна відзначити декілька спроб дослідити ці питання в документах Державної служби заповідної справи, що існувала до 2010 р. як самостійна спеціалізована структура, що відповідала за цей напрям у межах Міністерства охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, у роботах колишнього міністра В. Шевчука, заступника начальника Держслужби М. Стеценка, наукових співробітників Міжнародного Фонду Дніпра В. Навроцького, О. Саталкіна, працівників ряду заповідних установ України (Карпатський біосферний заповідник, Природний заповідник «Медобори», Канівський природний заповідник тощо). Певну дослідну роботу проводять у цьому напрямі науковці карпатського регіону, результати якої можна знайти на сторінках журналу «Зелені Карпати» (Рахів, Закарпатська область), у матеріалах видань Інституту екології Карпат (Львів), Інституту гірського лісівництва (Івано-Франківськ) та ін [8].

Останні політичні рішення центральної влади щодо проведення адміністративної реформи і в її межах ліквідації відповідального органу за формування української національної мережі (Державної служби заповідної справи) викликає певну тривогу щодо можливостей розвитку цього напрямку. Тому і перед практиками, і перед теоретиками наразі виникає чимало нових питань щодо виконання практичного забезпечення зобов'язань згідно з підписаними за роки незалежності України міжнародними конвенціями. По-перше, ґрунтовного вивчення і поширення вимагає детальне опрацювання самої концепції та Програми формування європейської екологічної мережі, ознайомлення з досвідом країн Європи щодо її реалізації. По-друге, потрібен серйозний науковий порівняльний аналіз певних моделей мережних структур європейської концепції щодо традиційних українських організаційних форм природних територій, програм розвитку природно-заповідної справи. По-третє, українське природоохоронне законодавство та традиційна практика його порушення унеможливають на нинішньому етапі розвитку України забезпечення в повному обсязі виконання положень

Закону України про формування та розвиток національної екологічної мережі, що вимагає додаткової розробки першочергових заходів.

Метою дослідження є розкриття сутності Концепції Європейської екологічної мережі, зокрема дослідження практичної ефективності частково виконаних планів створення та розвитку екомережі в Європі, різновидів моделей екомережних зв'язків у Словаччині, Чехії, Голландії, Бельгії з позиції їх відповідності нормативно-правовим засадам природоохоронної діяльності та практики управління навколишнім середовищем в Європейському Союзі, що є частиною завдань у межах програми напрацювання системи державного управління процесом створення національної екомережі в Україні.

Науковий пошук універсальної природної моделі, яка в сучасних умовах не тільки вирішувала проблеми збереження біорізноманіття та його природного середовища, а й стало забезпечувала сприятливі для населення соціальні та економічні умови існування, привів до усвідомлення необхідності створення єдиної континентальної екологічної мережі. Така екомережа може розглядатися як активна системна форма охорони природи, головним завданням якої в загальноєвропейському контексті є відновлення природної територіальної і функціональної цілісності континентальної екосистеми в поєднанні зі збалансованим її використанням. Таким чином, Європейська екомережа являє собою складну, різного рівня просторову систему, до якої входять природні біотичні елементи (особини, популяції, види, біоценози), абіотичні елементи (екотопи), екосистеми, змінені та деградовані ландшафти або їх елементи, пов'язані між собою функціонально й територіально, що вимагають збереження або відновлення, у тому числі й шляхом невиснажливого використання. Кожна національна мережа має відображати європейські, національні, регіональні та локальні інтереси й незалежно від розміру територій, які вона займає, та витрат на її створення повинна вирішувати максимум проблем.

Концепція екомережі є на даному етапі збереження доквілля інтегруючою, це обов'язкова ланка, що поєднує в єдине ціле всі концепції і системи охорони природи. З інтегруючої та універсальної природи цієї концепції випливає, що вона включає в себе як уже визначені завдання вищеперелічених концепцій, так і принципово нові, призначені у своїй єдності вирішити основні проблеми збалансованих відносин між суспільством і доквіллям. Нові завдання можуть бути реалізовані лише на основі створення єдиної мережі існуючих і потенційних природних і штучних територій континентального масштабу [7].

Метою створення такої екомережі є відновлення генетичної, екологічної і функціональної нерозривної єдності макроекосистеми як взаємообумовленої цілісності. Усе це є свідченням того, що концепція єдиної екомережі має універсальний характер, будучи одним із головних, обов'язкових елементів стратегії сталого розвитку. Цим визначаються

всі вихідні положення концепції: значення, місце в системі природоохоронних концепцій, мета, принципи й методи побудови, структура, рівні організації, критерії відбору елементів, забезпечення.

Ідея екомережі охоплює майже всі сфери відносин людини й доквілля, пріоритетними з яких є:

1. Відтворення і збереження територіальної і функціональної цілісності екосистем.

2. Збереження біорізноманіття, а також ландшафтів усеєвропейського значення.

3. Посилення захисту природного раритетного різноманіття від існуючих і потенційних негативних факторів.

4. Забезпечення обміну генетичною речовиною, розселення і міграції видів, а також збереження міграційних шляхів.

5. Розширення і збагачення еволюційного простору для реліктових, ендемічних і зникаючих видів.

6. Збільшення і підтримка екологічної місткості рослинних угруповань, екосистем і ландшафтів, підвищення їх продуктивності, стабілізація екологічного гомеостазу на національному, регіональному та локальному рівнях, поліпшення стану навколишнього середовища.

7. Ренатуралізація особливо цінних деградованих екотопів і різноманіття – ланок екомережі.

8. Створення об'єднаної мережі заповідних територій різного рангу і призначення як елемента Європейської екологічної мережі. Збільшення площі існуючого заповідного фонду, поліпшення охорони й упорядкування категорій заповідності згідно з європейськими пріоритетами.

9. Поліпшення соціальних і економічних умов життєдіяльності населення і сприяння переходу до новітніх економічних невиснажливих технологій господарювання.

10. Збереження історичної та культурної спадщини і самобутніх технологій господарювання.

11. Створення натуральної моделі й полігонів для відпрацювання біологічних, екологічних, технологічних та соціальних елементів сталого розвитку, стале використання окремих елементів і ділянок екомережі (туризму, освіти, традиційного господарювання тощо).

12. Підвищення рівня виховання, освіти та інформованості населення щодо значення й охорони біорізноманіття, підтримки екологічної рівноваги в регіоні та їх ролі в забезпеченні сталого розвитку.

13. Посилення відповідальності місцевих органів влади та населення за збереження навколишнього природного середовища.

Єдина континентальна екологічна мережа, як фізична мережа природних чи напівприродних територій європейського значення, є головним напрямком реалізації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, що була затверджена на конференції міністрів доквілля країн Європи у Софії в 1995 р. Сама

програма створення екологічної мережі континенту розроблялася силами науковців та практиків-екологів ряду європейських країн і в основному була завершена до 2005 р.

Правовою підставою визначення природних ядер Європейської екомережі стали дві директиви Європейського Союзу: щодо збереження диких птахів та щодо збереження природних середовищ існування дикої фауни та флори. Перша з них визначає території спеціальної охорони, а друга – території (місця), важливі для Європейського Союзу. Ці дві директиви і складають програму під назвою «НАТУРА – 2000» для організації системи територій спеціального збереження [1].

За останні роки практично відпрацьованим є підхід щодо створення Європейської (Пан'європейської) екомережі, згідно з яким ряд країн уже оголосили про початок розробки концепцій національної екомережі та практичних заходів щодо їх формування. Кожна така національна екологічна мережа бачиться обов'язковою ланкою природної системи Європи, що поєднує в єдине ціле всі концепції і системи охорони природи. Важливо те, що з перших кроків формування національних стратегій щодо створення екологічної мережі вони спиралися на спільні наукові та організаційні засади [2].

Створення загальної концепції Європейської екомережі у своїй основі передбачало такі наукові та організаційні засади:

– розробку критеріїв для виділення ключових районів, екокоридорів, відновлювальних районів і буферних зон з урахуванням біогеографічних зон Європи;

– відбір екосистем, типів середовищ існування (екотопів), видів і ландшафтів європейського значення;

– визначення конкретних ділянок для збереження, поліпшення або відновлення екосистем, середовищ існування, видів та їх генетичного різноманіття, а також ландшафтів європейського значення;

– розробку керівних принципів (директив), які забезпечать максимально послідовне та ефективне здійснення заходів щодо створення екомережі.

У Всеєвропейській стратегії також сформульовані основні першочергові цільові управлінські завдання державним органам влади щодо створення екомережі.

1. Збереження всього комплексу екосистем, середовищ існування, видів та їх генетичного різноманіття, а також ландшафтів європейського значення.

2. Забезпечення достатнім простором природних середовищ для збереження видів.

3. Створення необхідних умов для розселення і міграції видів.

4. Забезпечення відновлення компонентів ключових екосистем, які зазнали руйнації.

5. Захист систем від потенційних негативних факторів.

Базова структура екомережі сьогодні в загальних рисах прийнята країнами-учасниками (природні ядра, буферні зони, екологічні коридори, відновлювані території та території природного розвитку), головні елементи якої поділяються на п'ять рангів або рівнів (біосферний, всеєвропейський континентальний, національний, регіональний та локальний). Окрім того, важливими компонентами Європейської мережі будуть біогенетичні резервати, визнані Радою Європи, та природоохоронні території, удостоєні Європейського диплому. Належне місце в екомережі європейського значення займуть також території природної спадщини, визначені ЮНЕСКО на виконання Конвенції про захист світової культурної та природної спадщини, до якої Україна приєдналася ще в 1978 р. [1]. Таким чином, цілісна Концепція Європейської екомережі вже сформована, існує певний практичний досвід, нині робляться вагомі кроки щодо її розбудови в ряді країн Європи.

Лідерами створення національних екомереж є Чеська та Словачка республіки. Перші ідеї спільної екологічної мережі були сформульовані ще за часів Чехословаччини під назвою Територіальної системи екологічної стабільності. Ця система була інкорпорована в Акт Чеської національної ради, який і забезпечив їй законодавчу основу. Структура Територіальної системи екологічної стабільності, що включає ландшафтні сегменти екологічного значення, складається з територіальних систем місцевого, регіонального і надрегіонального (національного) рівнів.

Перша надрегіональна (національна) Територіальна система екостабільності Словаччини була затверджена її урядом в 1992 р. і складалася з двох рівнів (регіонального і місцевого). Із самого початку вона була націлена на збалансований сталий розвиток держави і представляла просторову структуру пов'язаних природних і напівприродних екосистем та їх компонентів. В її основі – біоцентри, біокоридори і так звані «взаємодіючі елементи». Ключем визначення національної екомережі Словаччини стали «межі ємності екосистем», які визначалися як їх природою, так і масштабом антропогенної діяльності, яка не впливає на екостабільність або потенційні функції ландшафтів.

Організація території в цих системах стабільності (тоді вперше в цих програмах почали вживатися терміни «природні ядра», «буферні зони» та «екокоридори» в їх сучасному розумінні) супроводжувалася інтеграцією в різні сектори господарства:

– сільське господарство (підтримання екстенсивних, традиційних режимів господарювання);

– туризм (підтримка сільського туризму, пов'язаного з інтересами місцевого населення);

– транспортну галузь (кооперація у визначенні коридорів);

– доквілля (що потребує «зелених легень» на протигагу урбанізації);  
– планування і юстицію (необхідність враховувати географічне розташування екомережі й розвивати відповідне нормативно-правове забезпечення).

В основу Словацької національної екомережі покладений ієрархічний (рівневий) принцип, вищими категоріями якого є європейський та національний рівні, а нижчими – регіональний та місцевий.

Своєрідним зразком демонстрації розбудови екомережі є приклад адміністративної одиниці Фландрії в Бельгії, де є 4 Рамсарських водно-болотних угіддя (0,7 % площі Фландрії), 23 середовища існування в межах Директиви Європейського Союзу щодо птахів (7,4 %) та 40 середовищ існування, запропонованих під Директиву ЄС. Таким чином, 8 % земель цієї частини Бельгії мають європейський рівень і ще 0,75 % – національний та регіональний.

Формування екомережі в Нідерландах заплановано здійснити протягом 30 років на основі створених урядом концептуальних контурів національної екомережі. Вони визначають цільові природні типи, які описані у вигляді модельних екосистем, чітке зонування і території мережі. Важливо, що ці програмні завдання включені в регіональні плани і схвалені в провінціях, а деталі екологічної мережі включені до місцевих планів використання земель. Національна екомережа Нідерландів складається з територій-ядер, інших природних територій та екокоридорів. Сталий розвиток мережі підтримується державною політикою, спрямованою на усунення або мінімізацію негативних зовнішніх впливів на ключові території. У результаті екомережа Нідерландів буде займати 700 тис. га – 17 % території країни, 130 тис. га з цих територій будуть природними екосистемами, а залишок складатимуть напівприродні або багатофункціональні території.

Екомережа Нідерландів включатиме: 1) природні резервати, сільські мастки і ліси; 2) території, що увійшли до Акта збереження природи Королівства Нідерландів; 3) території ландшафтної спадщини, які визначені природними резерватами або територіями під управлінням; 4) національні парки, річкові долини, інші великі водні об'єкти та прибережні зони Північного моря.

Автори наукових обґрунтувань такої національної екомережі серед її засад називають:

1. Модель екомережі з її ключовими елементами у вигляді природних ядер, коридорів і буферних зон є основою для збереження і відновлення біорізноманіття.

2. Важливим є пристосування архітектури моделі до природних та адміністративних обставин різних країн і регіонів.

3. Необхідно створювати різні рівні екомережі.

4. Модель екомережі є динамічним засобом розвитку і виконання політики збереження природи.

5. Екомережа забезпечує інтеграцію заповідних об'єктів і народного господарства [2].

Такі основні засади формування екомережі в країнах Західної Європи принципово не суперечать узгодженим науковим теоретичним нормативам Концепції та практичним крокам щодо створення єдиної континентальної Пан'європейської екомережі [3]. Саме на них орієнтувалася Україна, коли розробляла наукові підстави для формування екомережі на власній території, можливості приєднання до європейських конвенцій. Тепер ці засади регламентують правові зобов'язання України щодо розробки та прийняття ряду нормативно-правових документів для формування та розвитку національної екологічної мережі [4].

#### Список використаних джерел

1. **Конвенція** про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради № 6673-ХІ 6673-11 від 04 жовт. 1988р.). – Режим доступу : [www //centre7.org.ua/dokumenty/junesko-80](http://centre7.org.ua/dokumenty/junesko-80).

2. **Марушевський Г. Б.** Збереження біорізноманіття та створення екомережі. Інформаційний довідник / Г. Б. Марушевський, В. П. Мельничук, В. А. Костюшин. – Київ, Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2008. – 168 с.

3. **Науково-методичні** принципи і підходи формування екологічної мережі. – Режим доступу : [www.nbu.gov.ua/e-journals/nd/2009-1/09moven.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/nd/2009-1/09moven.pdf).

4. **Національна** екологічна мережа як складова частина Пан'європейської екологічної мережі / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, О. В. Дудкін, М. М. Коржнєв, О. С. Аксьом. – Режим доступу : [www.uran.donetsk.ua](http://www.uran.donetsk.ua).

5. **Про екологічну** мережу України : Закон України № 1864-15 від 24 черв. 2004 р. // Відом. Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 502 – 539.

8. **Про природно-заповідний** фонд України : Закон України № 2456-ХІІ від 16 черв. 1992 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502 – 551.

6. **Про загальнодержавну** програму формування національної екологічної мережі на 2000 – 2015 роки : Закон України № 1989-111 від 12 верес. 2000 р. // Відом. Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – Ст. 405 – 472.

7. **Про приєднання** до Бернської Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : Закон України № 436/96-ВР від 29 жовт. 1996 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 50. – Ст. 278-296.

*Надійшла до редколегії 06.10.11*